

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה לג: ברכת בשמים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לג: ברכת בשמים

*

רקע

כחלק מהדיון בברכות ההבדלה, דנה הגמ' בדין ברכת בשמים. מהגמ' מוכח, שדין ברכת הבשמים של הבדלה זהה לדין ברכת בשמים של כל ימי השבוע. סוגיה זו משלימה את דיני ברכת הריח, שעסקנו בה בהלכות ברכות הנהנין [סוגיות מג-מד עמ' 194-203].

מקורות

- א. גמ' נג. "אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של מתים... הרי זה חוטא"
- ב. רש"י ד"ה אין מברכין עליו
תוס' ד"ה אין
- ג. רא"ש סי' ג, "א"ר הונא בשמים של בית הכסא... מפני שחזקתו לגמר את הכלים"
ריטב"א ד"ה ואסיקנא
- ד. מרדכי סי' קפח
- ה. רמב"ם הל' ברכות פ"ט הל' ז-ט
- ו. שו"ע סי' ריז, ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה ואסיקנא

ואסיקנא דכל נר העשוי לכבוד כגון של מתים, או בשמים שאין עשויין להריח אלא להעביר ריח רע כגון של מתים, אין מברכין עליהם. ואקשינן מחנותו של בושם דאמרין דנכנס ויוצא אפילו מאה פעמים ביום מברכין עליו, ושנינן דלריחא עביד כי היכי דניתו אינשי ונזבנו מיניה, הא לאו הכי לא מברכין בהו מיד. ואף על גב דמורח באתרוגא מברך שנתן ריח טוב וכו', התם בשלוקחו על דעת כן להריח בו, אבל מי שאוכלו והריח בו לא, ואפילו נתכוין אחר כך להריח בו. וכן בבשמים כל שעשויין להעביר זוהמא אף על פי שנתכוין להריח איפשר דאין מברכין עליה. ויש מי שאומר דכל נתכוין להריח מברך ברכה הראויה להן.

הסבר הסוגיה

אמר רב הונא: בשמים של בית הכסא ושמן העשוי להעביר את הזוהמא - אין מברכין עליו. [גמ' נג.]

הגמ' לומדת מדינו של רב הונא, שמברכים ברכת הריח רק על דבר המשמש לריח, אבל המריח דבר שאינו משמש עכשיו לריח אין מברכים עליו. הראשונים [רא"ש סי' ג, ריטב"א ד"ה ואסיקנא] מקשים מהגמ' בפרק ששי [מג:]: האמר: "האי מאן דמורח באתרוגא או בחבושא אומר ברוך שנתן ריח טוב בפירות", למרות שהם אינם מיועדים לריח. מתרצים הראשונים

[שם] ששם מדובר שהתכוון להריח, ולכן מברך עליו למרות שהוא אינו עומד לריח אלא לאכילה.

נחלקו הראשונים בגדרי דין זה. הריטב"א סובר שמברכים על אתרוג רק אם לקחו להריח, אבל אם נטלו לאוכלו, ואחר כך מתכוון ליהנות גם מריחו - אין מברכים עליו. מהרא"ש משמע שאם מתכוון לריחו - מברכים עליו אף כשלא נטלו מראש כדי להריחו.

נראה לבאר כי הריטב"א סובר, שברכת הריח אינה ברכה על ריח טוב אלא ברכה על "חפצא של בושם". רק דבר המיועד לריח מוגדר כ"חפצא של בושם", ורק עליו מברכים את ברכת הריח. הריטב"א סובר, שניתן להגדיר ריח טוב כ"חפצא של בושם" באחת משתי דרכים: א. החפץ מיועד לריח ומשמש לכך. ב. האדם נטלו לריח, וכוונת האדם מגדירה את החפץ כ"חפצא של בושם".¹ לפיכך כוונת האדם מועילה רק כשהוא נטל את החפץ כדי להריח אותו, אבל אם נטלו לאוכלו, ואחר כך עלה בדעתו להריח אותו, אין הוא "חפצא של בושם" ואין מברכים עליו.

את שיטת הרא"ש החולק על הריטב"א, ניתן לפרש באחת משתי דרכים: א. הרא"ש מסכים עם הריטב"א, שחייב ברכת הריח הוא רק על "חפצא של בושם", אבל לדעתו כוונתו מגדירה את החפץ כ"חפצא של בושם" אפילו אם נטלו לאכילה ואחר כך חשב להריחו. ב. הרא"ש חולק על הריטב"א, ולדעתו ישנם שני מחייבים בברכת הריח: 1. על "חפצא של בושם" מברכים ברכת הריח, אפילו אם אין דעתו להריחו. 2. כוונה להריח מחייבת בברכה אפילו כשאין "חפצא של בושם".

הרמב"ם [פ"ט הל' ז-ח] מסכם את הדינים העולים מסוגייתנו לגבי מיני ריחות טובים שאין מברכים עליהם: "שלשה מיני ריח טוב אין מברכין עליהן ואלו הן, ריח טוב שאסור להריח בו, וריח טוב שעשוי להעביר ריח רע, וריח טוב שלא נעשה להריח בעצמו של ריח זה. כיצד בשמים של עכו"ם ובשמים של ערוה מן העריות אין מברכין עליהן לפי שאסור להריח בהן, בשמים של מתים ובשמים של בית הכסא ושמן העשוי להעביר את הזוהמא אין מברכין עליהן לפי שנעשו להעביר ריח רע, מוגמר שמגמרין בו את הכלים ואת הבגדים אין מברכין עליהן לפי שלא נעשה להריח בעצמו של מוגמר, וכן המריח בבגדים שהן מוגמרים אינו מברך לפי שאין שם עיקר בושם אלא ריח בלא עיקר".

הרמב"ם פוסק ארבע הלכות:

א. אין מברכים על ריח טוב שאסור להריח בו. בגמ' [נב:] מובא שאין מברכים על ריח של עבודה זרה. הסיבה לכך היא שאסור ליהנות מעבודה זרה, וכשם שאין מברכים על אכילת איסור [פ"א הי"ט], כך אין מברכים גם על הרחת איסור. הרמב"ם מוסיף שאסור לברך גם על בשמים של ערוה מן העריות, דין זה מבוסס על כך שאסור להריח בשמים

¹ הריטב"א מביא שתי דעות בדיון של נוטל בשמים העשויים להעביר את הזוהמא כדי להריחם. דעה אחת שאין מברכים עליהם, כנראה מפני שבשמים העשויים להעביר את הזוהמא - מופקע מהם שם בושם, ודעה שנייה שמברכים עליהם, כנראה מפני שכוונתו להריחם מגדירה אותם כ"חפצא של בושם".

- שעל ערוה [כמבואר ברמב"ם בפירוש המשנה (סנהדרין פ"ז מ"ד): "ואסור להריח בשמים שעל הערוה... שאמרו לא תנאף לא תהנה לאף"], ואין מברכים על איסור.
- ב. אין מברכים על ריח העשוי להעביר ריח רע.
- ג. אין מברכים על ריח טוב שלא נעשה להריח בעצמו של ריח זה.
- ד. אין מברכים על בגדים מגומרים מפני שלריחם אין עיקר².

הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח, אפילו ישב שם כל היום כלו - אינו מברך אלא פעם אחד. נכנס ויצא נכנס ויצא - מברך על כל פעם ופעם. [ברייתא נג.]

הברייתא אומרת שהיושב כל היום אצל בשם מברך פעם אחת בלבד, ואילו הנכנס ויוצא מברך בכל פעם שנכנס. המהר"ם מרוטנברג [מובא במדרכי סי' קפת] אומר שהנכנס ויוצא מברך בכל פעם שנכנס רק אם לא היתה דעתו לחזור, אך אם היתה דעתו לחזור אינו חוזר ומברך. המגן אברהם [סי' ריו סק"ג] מקשה מדוע כשדעתו לחזור אינו צריך לחזור ולברך, והרי שינוי מקום מחייב לחזור ולברך. הוא מתרץ שני תירוצים: א. כיוון שהוא חוזר ומריח את אותם בשמים שהריח בתחילה שינוי מקום אינו מהווה הפסק, אך אם מריח בשמים אחרים דינו כאוכל אוכל אחר שצריך לחזור ולברך. ב. כיוון שהוא אינו מחוסר מעשה אלא הריח בא אליו ללא מעשה שלו, שינוי מקום אינו מהווה הפסק ואינו צריך לחזור ולברך.

לולא דברי המגן אברהם היה ניתן לומר ששינוי מקום מהווה הפסק לגבי סעודה בלבד שהוא קובע מקום לאכילתו, ואילו בריח אין קביעות מקום, ולכן שינוי מקום אינו מחייב לחזור ולברך³.

סיכום

סוגייתנו עוסקת בעיקר בגדרי ריחות טובים שאין מברכים עליהם, ועולים ממנה הכללים הבאים:

- א. אין מברכים על ריח טוב שאינו נעשה לריח. מהרא"ש משמע שאין מברכים עליו רק כשבא אליו מאליו, אך אם מתכוון להריחו - מברך. הריטב"א אומר שאם לקח אתרוג להריחו מברך עליו, ואם לקחו לאכילה וכדומה אינו מברך עליו אף שבסוף התכוון להריחו.
- ב. המתכוון להריח ריח טוב העשוי להעביר לריח רע - מהרמב"ם משמע בבירור שאינו מברך. והריטב"א מביא כי יש אומרים שמברך.

² הטור [סי' ריו] מקשה שלדין זה אין מקור, והוא סובר שמברכים על כלים מגומרים, למרות שאין לריח עיקר [עיין לעיל עמ' 197 דיון בשיטות הראשונים].

³ בסוגיית "שינוי מקום" [עמ' 174] עסקנו בדין שינוי מקום כשלא היתה קביעות מקום. לקמן עמ' 525 הע' 7 נוסף ביאור לסברא זו.

הלכה

השו"ע [סי' ריז] מביא את ארבעת הדינים של הרמב"ם ופוסק את כולם להלכה. בסימן רטז [סע' ב] השו"ע פוסק שהנוטל פרי כדי להריח אותו חייב בברכה אפילו בדבר דלאו לריחא עבידא. המשנה ברורה [סי' ריז סק"א, וביאור הלכה סי' רטז סע' ב ד"ה כשנטלו להריח בו, ולא נתכוון] מדגיש שאינו מברך על דבר דלאו לריחא עביד אפילו אם התכוון להריח, אלא אם נטלו בידו להריח, ועל בשמים של בית הכסא שנועדו רק להעביר את הריח הרע, אין מברכים אפילו אם נטלם בידו להריחם [משנה ברורה סי' ריז סק"י ושער הציון אות טז].

השו"ע [סי' ריז סע' א] פוסק שהנכנס לחנותו של בשם ויושב שם כל היום - מברך פעם אחת בלבד, ואם יוצא ואין דעתו לחזור - חוזר ומברך. המשנה ברורה [סק"ו] פוסק כמגן אברהם [סק"ב] שרק כשדעתו לחזור מיד אינו חוזר ומברך, ופוסק [סק"ז] כהסבר השני של המגן אברהם [סק"ג], שאפילו אם מריח בשמים אחרים אינו צריך לחזור ולברך.

הט"ז [סי' ריז סק"א] סובר שהמריח ריח טוב צריך לברך עליו רק כשמתכוון להריחו. המשנה ברורה [סי' ריז סק"ב, כד ושער הציון אות ד] מביא שרבים חולקים על זה, ולדעתם מברך על ריח טוב אפילו כשלא התכוון להריחו.